

EGYVALAMELY IFJÚKOR S EGY BÚCSÚ ÁLLAPOTAI

A Holokauszt „aranykori” előzményeiből

/Varga László emlékére/

Alig fél éve kaptunk utoljára hírt Felőle, s akkor is drámait, lehangolót: „*Tragikus hirtelenséggel, 68 éves korában elhunyt Varga László történész, a történettudományok kandidátusa – közölte szombaton a család az MTI-vel*”. De mintha mégis itt lenne, bár nem „mindenáron” – leginkább műveivel.

Sokaknak lehet ismerős a különbség, az „észre sem vettük” emberek, és a magukat okkal, szerényen, szorgosan fontossá tévők között – Ő épp az utóbbiak közé tartozott. Valódi bölcsész volt, az ELTE történelem-muzeológia szakos hallgatója egykor, majd az Akadémia Történettudományi Intézetének munkatársa lett 1975-től, továbbá évekig az MTV Társadalomtudományi Osztály szerkesztője, 1981-től a Társadalomtudományi Intézet tudományos főmunkatársa, s volt utóbb a Fővárosi Levéltár főmunkatársa, majd 1991 és 1999 között főigazgatója is. 2004–2005-ben a Holocaust Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény Közalapítvány tudományos igazgatójaként végezte tudományos kutatómunkáját, de nem mint „igazgató” volt emlékezetes, hanem kutatóként és gondolkodó, kérdező emberként.¹³⁰ 2001-ben jelent meg szerkesztett kötete *Kádár János bírái előtt* címmel, s mert az állambiztonsági iratok szakértője lett, meg aztán 1995-ben a Belügyminisztérium iratfeltáró bizottságát vezette, és rendszeresen megnyilatkozott, publikált is e tárgykörben, így nem volt véletlen, hogy 2006-ban *Világ besúgói, egyesüljete!* – *Az állambiztonság átmentése* címen publikált monográfiát. Kevesek tárgyköre ez, nem is egészen veszélytelen, s főképp nem annak, aki a történő történelem megismerhetőségét tekinti feladatának, a megesett múltat faggatja a jelenre ható folyamatokról, s azt kérdezi elsősorban: miképpen vallanak az iratok a közélet, a politikai beharcok és közéleti gondolkodás, az ellenzéki rejtőzködések, a kihallgatások-vallatások, az ítéletek és viselkedésmódok, meg a történelem ismétlődő eseménysorainak alapkérdései felől. Az

130 bővebb adat-anyag Róla ehelyütt: <http://www.bparchiv.hu/hirek/elhunyt-varga-laszlo-budapest-fovaros-leveltara-volt-foigazgatoja>

„ügynöközés” hatalmi játszma-jellegét éppúgy sérelmezte, mint a történettudósok megosztottságát és parázs politikai vitáit, ha azok a direkt politikák alá rendelték magukat. Konszenzus-kereső, egyensúlyt fenntartani hivatott, elkötelezett és nyugodt ember volt, kiről már a felületes belátás is jószágot föltételez.

Varga László nemcsak a politikai rendszerváltás nyomán kialakult megannyi szakmai bizottságnak (Wallenberg Szoborbizottság, a „Jaross-lista” bizottság, Kenedi bizottság, Önkormányzati Levéltárak Tanácsa, UNESCO Levéltárak Nemzetközi Tanácsa, Auschwitzi Állandó Magyar Kiállítás Programirodája) tagja vagy több esetben alapítója, vezetője is volt, továbbá sok éven át a *Budapesti Negyed* című történelmi folyóirat szerkesztő bizottságának elnöke, hanem az 1945–1956 közötti politikai perek, az 1956-os forradalom, az állambiztonság története, a gazdaság- és társadalomtörténet kiegyezés-kori, majd második világháború utáni időszaka mellett a magyarországi zsidóság története, a Holocaust története, illetve az antiszemitizmus magyarországi históriájának egyik feltárója is. A dualizmus idejéről készült összeállítása talán egyik legelismertebb műve, ennek kiemelését az életműből ugyan valamelyest önkényesnek érzem, de fontosnak látom és illő tisztelgés eszközének is.¹³¹

A könyv ugyan nem tisztán „sajátja”, de szerkesztői előszava és a magyarországi zsidó bevándorlásokról szóló áttekintő írása (7–30. old.) alaphangot, szemléletirányt, keretet és mintegy célt is ad a benne foglalt kortárs szerzői tanulmányoknak és forrásközléseknek.

Talán a tizennégy tanulmány érdemi ismeretése aligha lehetséges ebben a keretben, de válogatásom semmiképp nem jelent minőségi különbségeket a szövegek között. Sokkal inkább tartalmaz olvasatot, egy-egy üzenet „közvetítését”, kihangosítását, vagyis valami megértését, kiemelését. Ilyen példaképpen az, hogy a nemzetközi (s nemegyszer a hazai) szakirodalom történelmi „tónusa” számos esetben mint valamiféle „aranykorra” tekint az első világháborút megelőző asszimiláci-

131 Varga László szerk. 2005 *Zsidók a dualizmus kori Magyarországon. Siker és válság*. Pannonica Kiadó – Habsburg Történelmi Intézet, Budapest, 292 oldal.

ós periódusra, hogy azután a két háború közötti korszakot és magát a Holokausztot is ennek következményeként tárgyalja. Varga előszava már fölhívja a figyelmet: „Kötetünk deklarált, vállalt célja, hogy a Páva utcai Holocaust Emlékhely állandó kiállításának megnyitójára prezentálja a dualizmus kori 'előzményeket', vagyis a Holocaust körüli vitákból okulva tekintsen vissza az Osztrák-Magyar Monarchia évtizedeire. ...Izgalmas kihívás volt kötetbe szerkeszteni azt, aminek végső soron nincs köze a magyarországi zsidóság kiirtásához, de mégis egyfajta előzményt adja. Hiszen nem a dualizmus korából, nem a sikeres asszimilációból, de még csak nem is annak a kudarcából ered a 'végső megoldás'..." (7. old.). S mint folytatja: a vesztes háború, a békediktátum s az ebbe berendezkedő „ellenforradalmi kurzus” valóban előzmény volt, majd örökös vita tárgya maradt. „Holott való tény: a német megszállás nélkül nem lett volna Holocaust Magyarországon, miközben az is tény, hogy ennek hazai befogadását az előző negyedszázad uralkodó antiszemitizmusa készítette elő” (u.o.).

A „séma”, mely a valamikori „boldog” békeidők és az Európában egyedülálló magyar-zsidó együttélés idealizált állapotát vizionálja, (sőt idealisztikus állapotba vetíti), persze nemcsak a közvéleményi közérzet, hanem sokszor a történelmi múlt-kép része is – ebbe a szerkesztő nem avatkozik bele, hisz a „régiek” még nem tudhatták, mivé fajul majd a história, nem láthatták (így például Theodor Herzl vagy Jakob Katz) a képtelenségek végkifejletét, sőt sokszor ama válaszok sokféleségét sem, amit a történészek körei a Monarchia sorsát illetően megfogalmaztak, válaszképpen fölvezoltak. „Az asszimiláció kora” volna tehát e kötet tárgya, vagy másképp kihangsúlyozva (Ö. Kovács József kérdését): „Hogyan mérhető az asszimiláció, és kudarcnak minősíthető-e, tekintettel a Holocaustra?”. „Befogadó nemzet” volt-e a török hódoltság (vagyis megszállás) utáni állapot, a migrációk sora, s a tudomány sokszínűsége révén lehet-e például kétszer ilyen vastkos forrásmunkát komponálni abból, amit a kortárs kutatások anyagaira építve a nyugati szakirodalom már felmutatott (Michael K. Silber írásában is jelzetten). Az itt közölt írások egykor már folyóiratokban-kötetekben nyilvánosságot láttak, de újraközlésük és alkalmasint szerzői korrekcióik lehetővé teszik, hogy speciális válogatásban lássuk egyazon szövegösszefüggésbe ágyazódni az olykor eltérő nézőpontokat, elemzési szinteket, akár a már időközben elhunyt kutatók

(Jakob Katz, Hanák Péter, Vörös Károly, Szabó Miklós), akár a fiatal tudósok kutatási tapasztalatát.

Varga László (szerkesztői előszón túli) tanulmánya *Zsidó bevándorlás Magyarországon* címen foglalja össze a Kárpát-medence népmozgásainak négy jelentősebb korszakát (a 3-4. században szíriai és kis-ázsiai, a 11. században dél-németországi, majd a török-kori, végül a dualizmus idejében megtörtént betelepüléseket) különbözteti meg, aprólékos szakirodalmi szemléjét adva a historizáló, az „ösi rokonság” népvándorlás-kori (ötödik) szakaszára figyelmet fordító, végül a nyolcvanas évek szemléleti revízióját is magába foglaló értelmezéseknek. Írása nemcsak a történettudomány, hanem az etno-földrajz, a történelmi demográfia, a nemzethatárok igazgatási szempontjai szerinti, a vallási, nyelvi és szokástipológiai szakirodalom felé tett alapos kitekintésnek is tekinthető. Fölhívja a figyelmet nemcsak az egyház/vallástörténet és nemzeti retorika sajátos aspektusaira, hanem az asszimilációt, sőt az etnikai reneszánsz ideológiai hullámain is magába foglaló „befogadási” folyamatra, a társadalomtörténelmi csoportkutatásra, a térségi eloszlásra, a határok menti átjárásra, az oktatási részvételre, az emancipációtól való félelemre és a nyugati vagy keleti bevándorlások korszak-jellemzőinek összhatására is. A neoabszolutista Habsburg államhatalom népességpolitikája nyomán, majd a 48-as forradalom és a kiegyezés utáni galíciai népességmozgás látszólagos „tömegességétől” való félelem légkörében azonban kétféle fókuszra irányult figyelem: a tovább-migráló, „amerikás” zsidóság, a polgárosodás szellemét és anyagi bázisát lefektető német-sváb, lengyel, morvaországi, máramarosi csoportok jelentősége, illetőleg a tradicionális (lokális) közösségeket fenntartó, meghonosító, „az anyahitközség intézményeinek fenntartásához” anyagi erővel és kapcsolathálóval is hozzájáruló (jobbára galíciai és máramarosi) csoportra. S ennek a neológia és ortodoxia fontos kiegyezési korszakában is megvolt a maga tudományos, gazdasági, polgárosodási trendeket elősegítő hatása, politikai modernizációt serkentő dinamikája is. De: „Amíg a felvilágosult abszolutizmus ennek ígéretét hordozta magában, addig a betelepült és fokozatosan – éppen a német identitás által – meggyökeredző zsidóságban fel sem merülhetett a magyar nemzeti identitás bármiféle gondolata. Abban a pillanatban azonban, amikor a Habsburg-pártiság és tágabban a 'németség' szembekerül a zsidósággal – vagy legalábbis annak

meghatározó része – által képviselt polgárosodással, sőt sokkal inkább a magyar nemesség válik ennek egyre hordozójává, ez a polgárosodott zsidó elem új választás, új alternatíva előtt találja magát” (30. old.).

A kötetben hangot kapott Jakob Katz-tanulmány (*A magyar zsidóság kivételessége*, 31-39. old.) már ezt a befogadó nemzetek és asszimilációs politikák országonként eltérő viszonyrendszerét ismereti jól tagolt szövegében: a magyar nacionalizmus nyugati orientációval szembeni válasza, a nemzeti mozgalom egyedülálló mivolta a 19. században, majd az öntudatra ébredés és a partnerségek készítése révén a toleráns kapcsolatrendszer kialakulása a liberalizmus keretei között érvényesülhetett; az európai társadalmi változások nyomán formálódó polgári integrációs stratégia a teljes jogú nemzeti társadalmi státuszt biztosították; a belső megosztottság azonban a zsidóság szervezeti egységesítése irányába hatott, a nemzetvallási közhangulat a „nemzeti zsidó egyház” kialakítását sürgette, a magyarosítás (nyelvi, parlamentáris képviselői, szimbolizációs) trendje viszont megosztotta az ortodox és neológ csoportokat; az elkülönülés az egzisztenciális bizonytalanságnak is részét képezte, ráadásul a magyar környezet is mereven reflektált a családi, tulajdoni, iskolázottsági, elszigeteltségi vagy védekezési típusú identitás-alakzatokra (Tiszsaeszlár, vérvádak, pogromhangulat, áttérési készletek, politikai antiszemitizmus erősödése), hogy azután a státusz-bizonytalanság, az emancipáció megtorpanása, majd a húszas évek politikai diktatúrájától a Holocaustig tartó intolerancia korszaka jöhessen, beleértve az ebben vétkezővel vádolható zsidó vezetők, sorsüldözött megalkuvók, számkivettségben élő kiszolgáltatottak kompromisszumait is. „A zsidóság asszimilációja hosszú ideig zavartalanul folyt Európában. Igaz, a befogadó nemzetek viszonya a zsidóság integrációjához országonként eltérő volt, illetve a beolvadás tempója is különbözött az egyes országokban, s ennek következtében a zsidó közösségek sorsa is másképpen alakult. Jelentős belső struktúrák és jellegzetes viszonyrendszerek épültek ki a nem zsidó lakossággal, és ezek lényeges szerepet játszottak abban a folyamatban, mely az egyes zsidó közösségek elpusztításához vezetett. E viszonyrendszerek tükröződtek a nem zsidó lakosság viselkedésében, valamint maguknak az áldozatoknak a passzív vagy aktív védekezőképességében, illetve később a túlélők emlékeztetésében. Nincs olyan európai közösség, melynek elpusztítását megérthetnénk vagy akár felidézhetnénk anél-

kül, hogy az adott közösség történelmét ismer-nénk” – írja Katz.

A kötet e történeti trendben, s főképp a városokba migrált csoportok, hangadóvá és meghatározóvá lett zsidó generációk fővárosi térnyerését veszi egyik meghatározó momentumnak. Vörös Károly kutatásai tanulságaival, a pest-budai csoportok alapos és részlet-gazdag rajzolatával egészíti ki Varga László bevezető írását, melyhez pontosításként a kispolgári vonzalmú, a céhes, valamint a zsidó tőke házingatlan- és nagybirtok-orientációjú köreit határolja el (*A budapesti zsidóság két forradalom között, 1849–1918*), s az asszimiláció három nagyobb korszakát különíti el tőkefolyamatok, iskolázottság, politikai pozíciók, integrációs törekvések és az asszimilációt megnehezítő antiszemitizmus szempontjából, kicsit már a *Huszádik Század* folyóiratban megkezdődő zsidókérdés-vita előhangjával kiegészítve (40-57. old.).

Hogy a közeledő világháború árnyékában a budapesti zsidóság mint a változóban lévő polgári társadalom tagja milyen szerepet játszhatott (politika, gazdaság, kultúra és nemzettudat terén), már nem kevésbé a 48-as forradalom jelszavainak, a szabadság-egyetemesség-testvériség viszonyrendszerének változási nehézségei határozták meg. E körülmények, keretek szabták a politikai ideák, ideológiák, programok és nemzetkonceptiók útjait, az asszimiláció és disszimiláció impulzusait, valamint „a modern Magyarország megszületésével egyidős, egykorú dilemmák” sorsfordító hatásait is – ahogyan ezt Gerő András részletezi *Zsidó utak – magyar keretek a XIX. században (Liberálisok, antiszemita és zsidók a modern Magyarország születésekor)* című tanulmányában (58-72. old.). A magyar liberalizmus Eötvös-i törvénykezésre visszamutatató hatásai, a polgári jogegyenlőség és ennek „vallási recepciót is magában foglaló” mivolta mind a törvénykezés, mind az 1867-es kiegyezésre hatást gyakorló polgári felfogások szempontjából hangsúlyos eseményei az emancipáció és a homogenizálás során váltak trend-jellegűvé, s lettek a modern politikai antiszemitizmus 1870-es évek során fölerősödő véleményterrorizmusának bázisává. A korszak fő hatásaként „nem lehet vitás, hogy a magyar zsidóság jelentős része a XIX. században a beolvadás, az asszimiláció irányába mozdult el, s ez pontosan annak tudható be, hogy a magyar liberálisok nem egyszerűen egyenlősíteni, hanem befogadni akarták a zsidóságot. A magyar szabadelvűek – a potenciális germanizációs veszélyt jelentő Habsburg-hatalom és a csak fokozatosan lebomló

(részben épp a zsidóasszimilációnak betudhatóan felszámoló) nemzetiségi túlsúly miatt – elemi erővel igényelték a zsidóság magyarosodását” (70-71. old.). A nyelvpolitikai tér és a közgondolkodás elnehezítik azt, „hogyan különbözött tudati dimenziók mellérendelésben és egyenértékűségben fejeződnek ki”, nemcsak e korszakban, hanem a magyarországi zsidóság történetével foglalkozó zsidó és nem zsidó szerzőkre is ható „tudati erőter”-ben, mely az ideologikus hatásoknak és a vizsgált tárgyterületnek nyelvi foglyáivá teszi őket, a kultúra mint létező entitás vallási vagy elvilágiasodottabb normák szerepére utaló történelmi felfogásmódok ellentmondásosságáig hatóan. Az újragondolás mai készítése „nem csak szubjektív elhatározás, szellemi készség, felhalmozott vagy felhalmozandó tudás kérdése. Van egy sokkal alapvetőbb előfeltétele is. Nevezetesen az, hogy ahogyan a magyar nemzet tudat a XIX. század első felében képessé vált a liberalizmussal töltkező megújulásra, úgy ezt a képességét újból megmutassa, s elfogadja azt, hogy a magyar nemzet nemcsak egyneműségében, hanem kulturális integrativitásában is értelmezhető fogalom és valóság” (72. old.).

Ha fentebb érdemes volt kiemelni Varga írásából és bevezetőjéből a bevándorolt zsidóság elfogadására érdemes szerepét a magyar gazdaságtörténet és kulturális élet, vallás és társadalmi alrendszer változásában, a helyi társadalmak formálódásában és az ebbe integrálódás új formáiban, Vörös Károlytól pedig a Katz nézőpontjára építő forradalomközi állapot korszakos jelentőségét, akkor Michael K. Silber dolgozatából (*Zsidó kisebbség egy elmaradott gazdaságban*) arra érdemes fölhívni a figyelmet, milyen gazdaság- és társadalomszervező hatása volt az asszimilációnak a polgári fejlődésben játszott kivételes szerepében. Bizonyítja és levezeti a gazdasági mutatók alapján is, milyen sajátos fejlesztő hatása lehetett a hiányzó középosztály helyének betöltésében, a közigazgatási és közgazdasági szerkezet „réseinek” megtalálásában és kihasználásában, foglalkozás-választási szabadság hiányában is, a középosztály hiányát súlyba véve még inkább. Hanák Péter, Bácskai Vera, Karády Viktor és mások kutatásaira építve a jeruzsálemi egyetemi tanár összegző írása e kötetben a vallásnak politikára, közéletre, liberális piacelfogásra, életmód-mintákra vonatkozó tónusait is hangsúlyosnak mutatja (73-92. old.).

Ö. Kovács József tanulmánya már ennek nemcsak a későbbi, a 19. század második felére ható jelenségeit emeli be az összefüggések körébe, ha-

nem a „honfinak” és „polgártársnak” mondottak körét kívülről meghatározó, és belülről identikus alapon tágítani próbáló helyi törekvésekben mutat ki a befogadásra példát kínáló verziókat, mindekenélőtt a Duna-Tisza közti térség zsidóságának életviszonyai, demográfiai súlya, kereskedelmi és vagyoni szerepe, adófizetői státusza és asszimilációs hajlandósága szempontjából (*Zsidók a kecskeméti társadalomban a XIX. század második felében*, 93-132. old.). A „jó polgárrá” érdemesülés, a népességszám-változásban betöltött szerepkör, a vegyesházasságok témaköre, helyi hatalom és helyi közösség, a sajtó és a nyilvánosság szerepe, a réteghelyzet és megosztottság szempontjai a prekapitalista állapotban (és térségben) betöltött státusz, a földrajzi táj mezővárosi és tanyás mivolta, valamint a jogi-igazgatási korlátozások „helyzetet és szerepet” megformáló feltételei a mikrotörténet, a befogadás és kirekesztés hullámai, valamint a liberális/fejlődéspárti vagy esélyegyenlőségi szempontú integráltság témakörei mind-mind megjelennek nyomatékos súlyú írásában.

Egy nagyobb, északkelet-magyarországi térség városainak rétegződési és historikus állapotrajza volt vállalása Csíki Tamásnak is, aki „makrostrukturális szemléletű, statisztikai elemzésekre épülő, illetve tipizáló-illusztratív módszerrel kiegészülő” munkájában elsősorban iparos- és kereskedő-csoportokra fókuszált írást választott egy összegző-áttekintő kötetéből (*Városi zsidók Északkelet- és Kelet-Magyarországon – A miskolci, a nagyváradi, a kassai és a sátoraljai helyi kis- és középpolgárság összehasonlító vizsgálata*). A négy városi térség egyenkénti részletező bemutatása, részbeni „áthallások” az összehasonlítás terén, s a tanulmánynak álcázott monografikus műegész mögött egész kötetnyi munka rejlik, így e kiragadás csupán a korszak és a magyar gazdaság- vagy társadalomtörténet szempontjából meghatározó ipari térségek állapotrajza és népesség-arányai miatt tekinthető izgalmas írásnak (133-155. old.), de akként is igen jelentős.

Ezzel is részben egyező tónusú és tudományos apparátusú Karády Viktor tanulmánya, mely szintén egy kötet-részlet (*Zsidóság és modernizáció a történelmi Magyarországon*, 190-217. old.), a polgárosodás és asszimiláció terén betöltött zsidó szerepkör fölöttébb alapos körképével, a sokrétű modernizáció liberális és másik oldalon áldozati vállalkozásáról, kultúra-formáló hatásairól. Ugyancsak ebbe a „strukturális” szerepfogás-történetbe illik Hanák Péter 1988-as alaptá-

nulmánya A *Kert és a Műhely* kötetéből, melyben alaptémája *A másokról alkotott kép (Polgárosodás és etnikai előítéletek a magyar társadalomban, a XIX. század második felében)* sztereotípiák és kli-sék használatát elemzi az illusztrációk, a beszéd, a mentalitás, a karakterek és etnikai klasszifikáció aspektusából (167-189. old.). Hanák kérdésfeltevése a másokról alkotott kép és a civilizációra hivatkozó nemzeti öntetszelgés különbségeiben jól mutatják a magyarokból hiányzó tulajdonságok kompenzációját, az értékredukciókat, a térhez és időhöz kötött nemzetkarakterológia nyomaszto megjelenési formáit és az idealizált önkép vádaskodás vagy bűnbakkeresés felé vezető makacs lépéseit. Jószérivel méltatlan itt a témakör és a korszak két legjelentősebb szakemberének néhány pusztá szóval megidézése – de mentségemül szolgáljon, hogy írásaik külön-külön is több figyelmet invokálnának, mint amennyi erre az egész kötetre kiterjedhet...!

Ahogy főntebb jelzetten Vörös, Gerő és Katz szemléletmódja a Monarchia népeinek és a kiegészítés utáni kettőződésnek, meghasadásnak, meglokális szembefordulásnak megannyi példáját, tanulságát adják, valamint a kényszerű elkülönülés, meghasadás és széthúzás jeleit is kimutatják a dualis monarchia viszonyai között, úgy épül ezekre még árnyaltabban, helyi részletekbe menően Kövér György írása: „*Zsidó társadalom Tiszaeszláron a nagy per előestéjén*” címmel (218-255. old.). Mint a politikai antiszemitizmus bizonyonnyal leghírhedtebb vérvádjának és igazgatási-jogi-állampolitikai szintű antiszemitizmus fejlődési útjának egy kiemelt közege, az eszlári történepek politikatörténeti folyamatba emelése is kínálkozó lehetősége volna a Szerzőnek, ám e „könnyebb” feladatot önmagára terhelt további túlsúlyokkal egészíti ki: magát az eszlári társadalmat és egy hosszabb, akadémiai nagydoktori értekezéshez vezető monografikus kutatás részleteit összegzi széles ívű körképben.¹³² Az ország egyik legszegényebb vidékéről és településéről, a rokonsági rendszer, termelési hagyományok, elosztási viszonyok, vagyoni helyzetek évszázados történelméről, valamint ezen belül a zsidó bérlők, szállítók, tulajdonosok, kereskedők szerepéről, no meg a „fiókhítközség” állapotáról és belső konfliktusairól szóló írásában „a lokális konfliktusok mezejére” lép, s a foglalkoztatási, nyelvi, demográfiai,

politikai ok-okozati összefüggésekkel lepi meg korunk olvasóit.

Nem különbül problematikus fejezetre, belső erőviszonyokra és interperszonális kapcsolati kultúrára fut ki Schweitzer Gábor tanulmánya is: *A hazai cionizmus hőskorszaka (Avagy miért nem kellett Herzl a magyar zsidóknak?)*, melyben a neológ és ortodox érdekkörök, viták, és az 1890-es éveket követően egy „cionista platform elutasításában vagy éltetésében vállalt szerepmagatartások egyik megosztó eszköze, Theodor Herzl cionista „kiáltványának” minősülő alapműve: *A zsidó állam körüli nézetkülönbségek* kapnak hangot (156-166. old.). A korai cionista mozgalom és úttörői, magyar hívei és vitatói kerülnek itt értelmező lajstromba, a szellemi közélet és a bázeli kongresszuson (1897) elfogadott alapelvek terjedésének útvonalai, közvetítői, propagátorai és támadói kapnak éles fényt Schweitzer írásában, mely jelzi, hogy az 1909-ben már 230 helyi szervezettel működő mozgalom ideológiai „lövészárkai” és „fedezékei” nemcsak a későbbi háború által megosztott Monarchia, magyarság és államnemzeti eszmekör egyedeinél érvényesültek, hanem miként a magyar nemzetállam Európa periferiájára szorult Trianon révén, úgy lett a diaszpóra-orientált zsidóság is a cionista világmozgalom marginalizált szereplője.

E történeti kor és folytatódása terén végzett kutatásokat Szabó Miklós is, akinek *A „magyar girondistáktól” az ébredő magyarokig (Az 1919-es ellenforradalmi kurzus előtörténetéből)* című tanulmánya a Tanácsköztársaság utáni ellenforradalmi kurzus előtörténetének, szervezeteinek, tömegbázisának és eseményeinek követésére vállalkozik. A „nemzetfenntartó szerep”, a hivatalnokság és értelmiség jobboldalra tolódása, a trianoni szerződés ideológiai mögöttesei, valamint a közigazgatási, hatalmpolitikai elit cselezései nyomán kialakult viszonyrendszer teljes részletrajzával Szabó Miklós egyik korszakteremtő írása kapott itt új fényt (256-272. old.). A dualista korszak politikai színpadának szereplői, érdekképviseleti aktivistái, mozgalommá váló hivatali apparátusok érdektere, a hadigazdálkodás hatása, szociális demagógia és új szociális modell, kereszténydemokrata és dzsentroid korporációk térnyerése egyaránt részese, alakítója volt (a katolikus sajtóval karöltve) annak a forradalmisággal szembeni „magyar girondizmusnak”, amely azután „a preventív ellenforradalmárok” segédletével siserahadát alkotta a fajelméletek, a rasszista eugenika, a fajtisztasági eszmék és a „káros elemek” megkülönböztetésé-

132 *A tisztaeszlári dráma* címen megjelent monográfiáról (2011) bővebben is írtam, itt: <http://www.maszol.ro/index.php/kisebbsgeben/24279-kisebbsgeben-terido-rejtelmek-es-mindennapok>

nek jogosultságát nyílt politikai vállalásként meghirdető rezsimnek. Ezt megelőzően már az 1919. február-márciusi szélsőjobboldali ellenforradalmi szervezkedések megélénkülése is tapasztalható volt, így korántsem véletlen, hogy „a dzsentritradíciókat ápoló, dzsentri társadalmi magatartásidélokhoz igazodó, a kapitalista versenyben a polgári mentalitású középrétegekkel szemben elmaradó hivatalnok- és értelmiségi rétegek, az ún. *keresztény középosztály* latens elégedetlenségét, polgárgyűlöletét, veszélyérzetét a háborús nélkülözés olyan mértékig fokozza, ahol az politikai erővé válik. A forradalom veszélye, majd maga a forradalom ezt az erőt politikai mozgalommá szervezi, önmaga ellenreakciójaként kitermeli a középosztályi reakció ellenforradalmi frontját, az eljövendő ellenforradalmi rendszer nem egyetlen, de legéletképesebb csíráját” (272. old.).

E dichotómiáról és részletrajzairól, avagy a társadalmi történések egy erre következő korszakáról, a tízes-húszas évek városi, értelmiségi, kulturális és közösségi világáról szól rövid esszémunkájában Zeke Gyula (*A nagyvárosi kultúra új formái és a zsidóság*), melyben a művészeti, sajtó, színházi, kávéházi és sport-életben betöltött szerepet, a zsidóság nyelvi asszimilációját és „arányszámukat messze meghaladó mértékű” jelenlétét, az ennek környezeti válaszokat konstruáló társadalmi folyamatokat taglalja (273-280. old.). Lackó Miklós pedig a fogyasztás, a befogadók, az irodalom társadalmi környezetében jelen lévő körök szemlélésével (*Zsidók a budapesti irodalomban, 1890–1930*) mintegy tipológiáját adja egy korszak magyar színpadi, regény és intellektuális prózairodalmának (281-291. old.), zsidó íróknak és nemzsidó környezetnek, zsidókról író népieknek és típustanulságokat gyártó alkotóknak, kiemelve: „Az itt felvázolt típusok végül is mind arra világítanak rá, hogy a 20. század első évtizedeiben az országban és a budapesti életben a zsidókérdés még eleven, feloldatlan problémáktól volt terhes” (281. old.).

A két világháború közötti utóhatások, melyek az emlékezetes bevándorlások, letelepedések, sikeres vagy lehetetlen beilleszkedés, térnyerés vagy szerepkeresés fázisában érik a zsidóságot, egyre elszántabban hatottak az antiszemitizmus kialakulása, erősödése, társadalmi közérzetté és közviselkedéssé válása terén. A háborúhoz vezető, majd az azt követő válsághelyzetek ebből is fakadóan az asszimiláció sikere ellenében hatottak, akadályozták az érdemi integrációt – így lehettek ürügyé, üggyé, váddá és ellenségesség okává.

A folyamat következményeivel – ha itt, e kötetben nem is – már további kötetekben és forrássanyagokban, s nem utolsósorban Varga László munkáiban találkozunk. Az alapvető társadalmi kérdések 1867 és 1918 közötti megjelenése, okká és ürüggyé válásuk folyamata, s ennek körülményeit belátó elemző forrásmunka pedig talán abban segít, hogy átláthassuk: a „feloldhatatlan problémáktól terhes” korszakok mindig magukkal hozzák a legmélyebb megértés szükségességét, a kitekintés és összehasonlítás szempontjait, a forrásművek választásának szempontjait is. A magyarországi zsidóság történetének, s főként a holokauszt előtörténetét szimbolizáló polgári „aranykornak” és valamifajta „ifjúkornak” ezt a teljes volumenű, az áttekintés mélységét és igényességét, változatosságát tükröző feldolgozást bizton tekinthetjük Varga László egyik fő opuszának. Tőle búcsúzni sem lehet hát méltatlan tárgykor, miközben arra is illő lenne rávilágítani, hogy a búcsú és az ifjúkor miképpen ölt testet az olvasatban...

Ifjúkori örökség, emlékezeti olvasat Tokaj-Hegyalján

Folyóiratunk e számában is találunk hasonló sorsot, életutat, múlt-képet, nem is egyet, így szinte kínálkozik az analógia az „aranykorok” képzelt és a viselt sorsok nehézkes öröksége terén. Magyar-ként is valamiféle amerikai nézőpont, két-három hozott nyelvi örökség-anyag, hordozott sors és kapott „sorsalanság” marad öröksége nemegyszer mindazoknak, akik kisebbségi léthelyzetben nem a bezárkózást, megalkuvást vagy elszemélytelenedést vállalják, hanem kapaszkodót találnak, élményhátteret formálnak, emlék-közösséggé vált eszmélkedést élnek át mindazzal terheltten és áldottan, amit magukkal hoztak egy idegen világba. Ezt a sorskényszert, s vele az „add tovább fiadnak”, vagy a „vidd tova bármerre jársz” élményvilágát tükrözi az a kötet is, melyben a Tokaj-Hegyalján élő, abaujszántói falusi-kisvárosi zsidó közösség emlékezetét formálja meg Zahava Szász Stessel.¹³³ A *Bor és tövis*ek... pár éve megjelent kötetében e kulturális örökség szószólója, földidézője ily módon megörökítője lett egyfajta „stetl”-világnak, ahol cipész és házaló, tudós rabbi és menekülő névtelen, paraszt és iparos, diaszpórába kényszerülő ál-

133 *Bor és tövis*ek Tokaj-Hegyalján. *Zsidó élet Magyarországon. Abaujszántó zsidó közösségének története*. Noran Libro, Budapest, 2013., 403 oldal.

modozó sorjáznak, s válnak hőseivé annak, aki a reményteljes életutak és a sorscsapások kollektív élményét, írnivaló emlékét magával cipeli Amerikába, majd Izraelbe, s végül megtér forráskutatásaival a szülőhazába is. A szőlőskertek közötti személyes történeteknek és csoporttörténeteknek több rétege is megfér a vastagabb kis kötet keretei között, beleértve megismerhető személyest és át nem látható szakralist, értékelhető kollektívát és magányosan reménytelen családot, meg a diaszpóra-közösség maradék érdeklődését, összejövetelét, hír-cserélő randevúit, hazagondoló rendezvényeit is. E falusi világ vagy „világfalú”, az iparosok és gazdálkodók, reménykedők és üldözöttek, virulón sikeresek és lehangolóan reménytelenek élményközössége az, amiben a Szerző önnön hitét megnevezni lehetségesnek látja.

Sok-sok évnyi munka, gyűjtő szorgalom, könyvtárosi elkötelezettség, emlékéllítási feladattudat munkál a háttérben e monográfiának, s nem utolsósorban az emlékező szubjektum felelőssége, mely nélkül talán semmi história nincs is. A szöveg tónusa – bár szerkezeti elemei áttekinthető tartalomjegyzékké rendezik a forrásháttérrel –, hol univerzalizálón személyes, hol egyetemlegesen lokális egyszerre. A 18. század első harmadától, historikus távlatból föltárt néptörténet és lokális szomszédság-regény együttes jelenlétét megépítő kötetről az előszó-író Elie Wiesel így ír: „az emlékezetről szól; olvassák el, és az Önöké is megelevenedik” (9. old.). Ezt a Szerző bevezető szavaival pontosíthatjuk: „Nehéz elképzelni azt a szerénységet, amellyel a feladatot, ami rám hárult, elvégeztem. Egyszerű elemi iskolát végzett kisleány voltam, mégis az én hivatásom és kötelességem, hogy leírjam gyönyörű mezővárosom szomorú zsidó történetét” (11. old.). A „szerényre” sikeredett vállalat négyszáz oldalra rúg, s mint „szállítható örökség”, túlélni képes hagyaték vált teljessé, hogy Abaújszántó emlékezetében is megmaradjon mindez.

Lehet, talán minden emberi viszony – alkalmasint a nyelv, a kultúra, az örökség rendje és a hagyomány értéke révén – előbbre való tud lenni, mint maga az ember. A könyv főhőse, elbeszélője is kapcsolathálójában, relációiban, kulturális öröksége „fogságában” és kiteljesedésében leli meg érzelmi vállalatát, hovatartozási biztonságát, miképpen mindenki, akinek sorshelyzete, mozgáskényszere vagy összehasonlító élménye lesz élete során a kultúrák közötti áthallásokról, kölcsönhatásokról. A ma már nyolcvan évesnél

is idősebb Szerző, aki New Yorkban doktori diszertációt írt témája monografikus gazdagsággal föltárt anyagából, nemcsak holokauszt-túlélő, hanem életút-folyamában és vallomása szerint magyar szívű és részben magyar nyelvű alkotó. Kötete – mint hasonló község-monográfiák többségére ez jellemző is – egyszerre képviseli az emlékéllítást és az értékelést, a történeti kontextusba illesztést és a folyamat-bemutató feladat-tudatát, az örökség-átvitelt és emlékezetformálást vállaló habitust, s egyben olyan, a gazdasági és termelési kultúra mellett szükségképpen megmaradt dolgozó-tudat lenyomata is, amit lakonikus rövidséggel a „tokaji” bor kvintesszenciájának tekinthetünk. Ennek éltetésében, míves kultiválásában, s a nemzedékek hosszú során át megmaradt hagyománytartó tevékenységben találja meg az író is mindazt, amit a New York-i közkönyvtár tájékoztató könyvtárosaként összegyűjthetett, s „történelmi kincset hordozva” megörökíthetett. Ennyi sem lenne kevés, azonban az örökség-hagyás folyamatában nem éri be egy-két íves esettanulmánnyal vagy történeti feljegyzések közlésével. Az 1738-as forrásoktól az 1950-es utolsó elvándorlóig, a település-széli megtűrtiségtől a sikeres és példás asszimilációig, majd a kisajátítások és antiszemita megnyilatkozások elől menekülő utolsó leszármazottak élethelyzetének bemutatásáig voltaképpen egy több mint kétszáz éves közösségtörténetet állít össze (15-260. old.), kiegészítve mindezt száznegyven oldalnyi függelékkel, dokumentatív értékű szövegközi fotókkal, saját családhistóriával, köztörténeti forrásanyaggal, s egészében a kommemoratív szándék jellegzetes példázatával. Mindezt folyamatában és szituációs dokumentum-feltárásai során is olyan szenvedés- és megsemmisülés-történet révén jeleníti meg, hogy egyetlen és kellemtelen volna szakképzett történetíró irályt, történetelméleti koncepciózus-ságot vagy az emlékezés és narratív történetírás forráskritikai aspektusát számon kérni e művön vagy szerzőjén. Ezzel együtt és ettől is függetlenül elfogadni, érteni érdemes, hogy a történeti folytonosság vázlatával-keretével, eseménytartalmak vagy folyamatok korszakos rajzolataival épp úgy bánt, miként családhistória és közösségtörténet felekezeti nézőpontjával teljessé váló műben azt érdemes. Elsődleges célja az emlékéllítés, helyenként még a koncepciózus vagy hamistudati beállítódást is cáfolni kész restauratív szándék, mely az érintett közösség felől nézve éppen így méltó és teljes, a helytörténet és térségstória

főlől nézve hiánypótló is, de nem utolsósorban a magyarországi zsidó hitközségek monografikus feltárás-sorozatából még hiányzó opusz, tehát a szakrális intézménytörténet nézőpontjából véve is kulcsjelentőségű. A termelő és szolgáltató családok emlékezeti feltárása, a települést fejlesztő kiválóságokat, a helyi zsidóság rangját néven nevező szerzői szándék összességében is értékelhetjük azt a helyenként meggyőzően szubjektív, másutt lokálpatriótán büszke nézőpontot, melyet a könyv érvényesít, s ezzel a község kulturális örökségének javát történeti súlyán mérni képes. Ehhez szikár dokumentatív eszközként választja a holokauszt áldozatainak, a kereskedőcsaládok névsorának, a zsidó lakosok lakcím szerinti fölsorolásának, a háború utáni emlékéllítés dokumentumainak, vagy akár az 1992-ben föllállított háborús emlékmű felirat-korrektúrájának aprólékos ismertetését is. Ebben a kontextusban is érvényes, hogy a helyi (és nemzeti, országos és európai) viszonyok, kapcsolati hálók fontosabbak és konstansabbak, mint a perszonális emlékéllítási vagy pusztán történelem-olvasati gesztusok. Itt egységbe szerveződnek a föltáró és közösségi tudást visszamenőlegesen is helyreállító döntések lenyomatai, a helytörténeti monografizálás lehetséges megoldásai. Honi nevén Szász Kató, mint „átiratban” a diaszpórasorsközösség számára kérdőív-adatlapot szerkesztő kutató a háborús túlélők névsorát is összeállító, a zsidótemető és a zsinagóga értékeinek lajstromát is megalkotó, sőt a fotók java részét is készítő – s ennyiben az elpusztultak örökségét is tovább vivő dokumentátor –, aki a könyv kiadásával átadja, közös örökséggé teszi mindazt, ami egy valamikori viruló felekezeti közösség értékrendjében fontos volt, s ami (a holokauszt után hatvan évvel is fájó, sértő és méltatlan) közhangulatban az maradt. Mert hát a dédnagyapa „börkötésű Bibliái a szent Tóra darabjaival és a becses családi képekkel együtt lettek eltaposva a zsidó templom udvarán” (330. old.). Ezért is meggyőződéssel hiszi, hogy „az előítélet és sztereotípiá elleni nevelést már ott-hon el kell kezdeni, és utána folytatni minden lehetséges módon. Így talán lesz remény, hogy ami velünk történt, soha nem fog egyetlen élő emberrel sem megisméltódni ezen a földön”.

A kötet e záró szavait, üzenetét egykönnyen érthetjük mint üzenetet, feladatot, követni érdemes útvasztást is. Már csak követni lesz súlyosabb felelősség, s értékén mérni, a halottakért írott kaddist mondani lesz súlyosabb és kötelező feladat. Nem kevesebb így sem, mint másik kö-

tetében, a *Snow Flowers*-ben, ahol az egykor fogolytábori munkát, 1300 fogolytársa sorsát és szülei pusztulását írja meg a hétköznapiok hiteles családtörténeti tónusában (2009). Egyéni hangja helyenként a köntörfalazás nélküli egyszerűség, másutt a narratív történetmesélés leíró szigora és a (leginkább amerikai) bárki olvasó számára kínált élményhistória. Szó, adat és folyamat láttatása révén mindvégig kitart a remény, hogy megisméltódni mindez már senkivel sem fog talán. Talán. Az „add tovább fiamak” parancsa mindenestre a legteljesebb feladatként teljesült a Szerző munkájában.

Olvasat és örökség, avagy Jerusalaim képzete

Géczi János város-könyvéről

A legkevésbé sem lep meg, Veszprém-kötete után, hogy Géczi a „tagbaszakadt, fallá állított kövek közötti résből kinövő, koronásdaru-bóbitával virágzó kapribogyócsereje” vagy „régies betűmetszésük ellenére kisilabizálható” kövek színéről és történetéről szóló esszéiben, költői intimitásaiban, város-pompák vándoraként formált impresszióiban most Jeruzsálemet (vagy amiként ez helyben szokásos írásmód: Jerusalaim városrészeit) bókálással végig.¹³⁴ A tizennégy írásba belelapozva, és Szabados Árpád érzékeny tollvarázs-tónusokkal körvonalazott hangulatai közt tollázkodva, melyek a kötetet illusztrálják, várakozásnak megfelelően hitek és tónusok, kövek és sáskafejek, legendák és hangulatok, ivókürt vagy sófár, vacsorák és séták, tér-impressziók vagy virágtörténetek sorozatán át olyasmi felé kalauzol a Szerző, amit nemhogy turista-tekintet vagy kutatói agy, festői impresszió vagy keresztényi bűnlajstromot formázó bölcsészfantázia hordott volna össze, hanem a sodró világok legparfümáltabb, rózsaszállatos, kő-simogató impresszionistája is csak elirigyelhetni tudna. Csak semmi szimpla útinapló, még kevésbé szakrális hódolati hangnem, templom-járó mustra... Valahol a kö-költészet és a növénytan-marginália határán, kerteket járva és köveket imádvá hurcol magával, s a fénytől való függésben is biblikus vagy Talmud-olvasatokat hegyekbe építve szerveződik ez a szöveg, melynek talán egyetlen mondata vagy mondatrésze sem áll meg önmagában szikáran, még kevésbé e természetművészeti lírától

¹³⁴ Géczi János: *Jerusalaim. A képzelet szülte város.* Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 2014., 139 oldal.

és historikus álmokról függetlenül mivoltában. „Van rá magyarázat, mi húzódik meg azon fiziológiai érdeklődés mögött, amely az utazásaimra sarkall. /.../ Megérkezésem pillanatáig biztos vagyok abban, hogy ahová indulok, ott semmit sem fogok látni. Úgy leszek majd, mint a görögök, s majd a rómaiak, miután az érdeklődésüktől orruknál fogva vezetve felkeresik a Templomot: érthetetlen és döbbenetes számukra, hogy a zsidó világ közepén egyszerűen nincs semmi látnivaló” (14. old.). Aztán persze további százhusz oldal arról szól, mit is lát, aki a nem láthatót keresi... Mert hát Géczy János nemcsak „vadnarancs”-költő, de rózsaművész-történész is, akinek itt maga a zsidós és arabos riccsaj, a keresztény katedrálisok és kopt kendők, a próféták és utcazenészek, Maimonidész-szövegeket megzenésítő rap-táncosok, „fagylaltospult felett világító-gázzal töltött luftballonok lebegése” tetszik, akit „a kegyesek lakta negyedben” koraesti hászid családi séták feszessége és kaftánvillanásai, az Olajfák-hegyi temetők patakja, a Gecsemáné kerti öreg lombok, a „szikla-nehéz, sárgás lap borította hegyoldal” ejt rabul, a rótszínű és „emitt rögs, amott porszerű agyagba” az égszürke aszfalról letérő vándorként, „Isten arcát” kereső kalandorként, „a múlt és a jövő egyidejű észrevehető”, koncentrált élményét föllelő utazóként invitál bennünket „végzetes vonzalmak” és „a látvány rusnya lópja” együttesét kínáló városrészekbe (36-39. old.), ahol „a lombok az utcán mámorosan ténfergőket biztonságosan eltakarják az ortodoxok egéből lekukucskáló istenének szigorú tekintete elől” (55. old.).

Géczy olajfái és olajág-ligetei nem egyszerűen a látvány Cion-hegyi vagy Kidron-völgyi látképei, hanem belső, érzelmi látképek is, fénykép-helyettesítő árnyképek is, evangéliumi események lenyomatai és párálló ködei ugyancsak. Teraszok, piacok, macskák és sivatagi rózsák, Talmudok és Mennybemenetel-templom, napi imák és Behemót intim aurájából vezetnek sétái – éppúgy, mint szűkebb hazája, Veszprém kövei között egykori séta-könyvében... Személyes városát, a „Királynők városa” után a biblikus idők városát éri tetten ezúttal, de mintegy a sétalót érintetlenül hagyó, eltévedni egyedül akaró zárandokként, akit „ha arabul tervezné látni a várost, biztosan Evlija Cselebi szemével tenné”, vagy Arthur Koestler terjedelmes munkái nyomán haladna, de még e veretes szövegről is az a „gyötrelmes impressziója, hogy nyomasztóan nincs a városnak összefüggő története. Van a textusszerzőnek, a szerzőket magába foglaló mentalitásnak, nyelv-

nek, kultúrának, de mintha egyetlen auktor sem venné észre, hogy mennyire unalmas elmondani önmaguk képzeiteit”, holott „egyidejűleg három világvallás alapigazsága kötődik hozzá. Nem akad egy szerző sem, aki tudomásul venné, hogy nem egyéb ő, már ha megszólal, mint a törvénytörő rátelepedett, a személyiségét teljesen átítató civilizáció médiuma” (13. old.). Vagyis a város valódi tartalmait nem a hely megnyilatkozó jelentései szerint veszi számba, hanem keresi „azt a lényt, amelyet lépcsőről lépésre a képzetek konglomerátuma eredményeként fennálló közösség evolúciója hoz létre”, s melyben „minden érdeklődésem ellenére annak viszonylag jól körülhatárolható zárványaként viselkedik”, s így a „megláthatatlan, megfoghatatlan, megtapasztalhatatlan világba toppan”, amely „érzékeltetlenség bizonyul, s ezért inkább elkerülendő, hacsak éppen nem arra vagyok kíváncsi, miként is lettem olyan, aki tudja, hogy se nem lát, se nem hall” (14-15. old.). Mondja mindezt, miközben hitetlenként is beléphet az ima házába, ahol az imádkozva tanulók között nem zavarja, hanem épp megtiszteli az összegyűlt hívőket, akik látják idegenségét, de a világot folytatólagosan tanuló légkörben emlékeznek és emlékeztetnek „mivoltukra, az élet eredetére, ...ekként magára a Tórára”, az ehhez társított széljegyzetekre, a szimbólumokra és a betűkben Isten ígét vizionáló olvasóra, s magára a bensőséges viszonyra, mely a létezőt, „a hitet megtartó, szöveghez hű zsidó testének csupa elolvasható jelből álló” mivoltát fejezi ki. „Az hogy a könyvnek lehet, van füllel meghallható hangja, ha eddig nem is érteném az olvasás metaforáiból, most megtudhatom, és van annak íze, szaga, imádkozható látványa, továbbá megölelhető teste, hogy megtapasztalom, meg is értem, ahogy fénylő ajakkal, édes nyáltól nedves fogakkal rágja és falatozza a szóképeket a száj, ahogyan fölfogja az orr a megörölt, táplálékszerű, vízszintesen egymás mellé helyezett, ember számára felajánlkozó mondatokból előömlő ízeket és illatokat, tapogatja a tíz fűrgő ujj a papirosok lapjaiból összegzett könyv korpuszát, mindezt érzékelem, és azzal is gyorsan szembesülök, hogy a szent könyv miként lesz testé és vérré...” (135-136. old.).

Az imaház egész építményét teljesen átható, „a papiroson felébredő szöveg képe és embertorkokon át előbukkanó mélybarna sok szava”, a meghitt tágasság és a szerzőt meg olvasót egybeolvasztó „képzelt Jeruzsálem” oly módon tükröződik Géczy könyvében, ahogyan Ő maga írja: „az olvasott anyag és

az olvasó szimbolikus viszonya egyszer csak, nem, nem is Isten megjelenítésévé, hanem Isten ittlétének bizonyítékává” lesz. A Szerző itt egyszerre teremtő és olvasó, kifejező és befogadó, felfedező és tolmácsoló is... Mintegy „leolvassa” az imádkozó testről is a létezés indokául szolgáló, azzal harmonizáló mozgást, tartást, jelentést. S ennyiben csupán valóban „képzelet szülte város” ez a megismerhetetlen, érzékelhetetlen, „a mindenhonnan elöszivárgó szándékot” megragadni mégis képes valóság, mely talán maga is felirat, olvasat és megjelölés. „Talán mert Isten ujsa hagyott feliratokat” ezen a világon, s „Isten szája most visszaolvassa, felidézi belőle a szent világot, amelyet egykor ő teremtett. Meglehet, ugyanezt a sok tekericsnyi feliratot szimultán felrajzolta valamennyi emberre, és ő tudja, miért van, ha mindenkiből mást is olvas ki, habár mindenkiben benne lakozik a világ teljességének összegyűjtött szövege” (138 old.).

Nem, Géczy nem maga a Legfőbb Olvasó, csupán a betűvető és a kibetűző is, aki saját hangján idézi meg a képzetek konglomerátumát és közösségi evolúcióját: az idézetek és megidézések közben olykor betelepszik a kis zsákutcában megterített asztal mellé, körötte „a tarka, szunnyadozó macskákkal”, s valószínűvé teszi „a találkozást az építkezésen rejtőző, önmagába bármit befogadni képes, majd magát felgyújtó, elégető s végül elhamvasztó szeráffal” (78. old.). Miközben „reggelenként a dolgok mélyével, esténként a dolgok magasával foglalkozik”, e „sereg macska és egyetlen szeráf zárójelének közegében” eltelő napjai és íráslapjai a mi olvasatunkra várnak... Avagy: a képzelet szülte város olvasatára, írássá lett/tett létének megérezésére. Amit illatol, szagol, les és lát, hall és képzel, mind-mind Géczy-féle sivatagi kőrózsává változik soraiban. Formássá, szagossá, fénylővé és szimbolikussá. Örökséggé, mely képzet, s képzetté, mely örökség legott...